

О.О. Тригуб

ВАСИЛЬ ТУМАНСЬКИЙ І МУРОВАНЕ БУДІВНИЦТВО У ГЛУХОВІ У 1776-1779 рр.

В статті розглянута масштабна відбудова Глухова після пожежі 1748 р., куратором якої був член другої Малоросійської колегії В. Туманський.

Протягом майже усього XVIII ст. Глухів мав статус столиці Гетьманщини і був центром розвитку державності, культури й мистецтва. Пожежа 1748 р., яка «истребила весь город и предместья по дорогам в Рылск и Путивль» [1, 431], започаткувала новий етап містобудування. Указом Сенату від 28 червня 1748 р. передбачалося вперше в Україні відбудувати місто за єдиним регулярним планом. Процес відновлення Глухова тривав близько півстоліття. Цією справою займалась спеціально створена гетьманом К. Розумовським «Експедиция Глуховских и Батуринских строений», куратором якої згодом був член Другої Малоросійської колегії Василь Туманський. На підставі архівних документів, зокрема листування В. Туманського з П. Румянцевим та іншими посадовцями протягом 1776-1779 рр. спробуємо доповнити наявні відомості новим фактичним матеріалом.

У 1771 р. будівельними роботами у Глухові опікувався Андрій Квасов, з яким уклали п'ятирічний контракт, причому заробітна плата А. Квасова була «превосходна получаемой архитекторами по договорам в самой столице» [2, 6-7]. Проте покладених на нього сподівань архітектор не виправдав. Так, 7 березня 1776 р. П. Румяцев писав, що в планах, надісланих йому А. Квасовим, «не вижу я сделанных относительно архитектурской науки всех тех помечаний, по которым можно было бы мне постановить точные мерыположения» [2, 6]. Оздоблення будинку генерал-губернатора також було виконане з численними похибками, зокрема «не предусмотрел он при начатии оной заблаговременно, что для прочности надлежит ее покрасить, через что упущено более четырех лет даже что и железо начало уже в порчу приходить» [2, 6]. Проте після закінчення терміну контракту договір з А. Квасовим усе ж таки було продовжено. Скоріше за все це сталося внаслідок відсутності гідної заміни.

Відбудову Глухова гальмувала низка чинників, і, по-перше, відсутність кваліфікованих спеціалістів. У липні 1777 р. В. Туманський звітував П. Румянцеву, що ремонтні роботи на Троїцькій церкві гальмуються через відсутність майстрів, а ті, що приходили, вимагали велику зарплату [3, 11]. Проте ж йдеться і в рапорті від 2 травня 1778 р., в якому В. Туманський пропонував відправити відповідні укази в полкові канцелярії та магістрати, щоб охочі майстри прийшли в Канцелярію Малоросійського скарбу для торгу [4, 4]. По-друге, відчувалася

нестача матеріалів для будівництва. У квітні 1778 р. В. Туманський писав про нестачу цегли та вапна. Скарбовій канцелярії було наказано продовжити роботу з виробництва цегли та вапна та розпочати роботи з добування каменю для фундаменту [5, 2]. Не менш важливою проблемою була відсутність кваліфікованого архітектора на завершальному етапі будівництва. У 1777 р. А. Квасов, занеміг, «а без него каменщиков договорить и вверить им самим починку и исправление той церкви (Троїцької – О.Т.) Скарбовая канцелярия сама не может. А только ныне одна разборка церкви в тех местах кои вовсе разрушилась, продолжается безостановочно» [3, 11]. За відсутності планів архітектора не відбувалося також і будівництво двох дерев'яних «башень» на Троїцькій церкві. Таким чином, підсумовував В. Туманський, «оставшееся время лета проходит без работы» [3, 11]. 30 грудня 1777 р. А. Квасов подав до канцелярії Малоросійського скарбу рапорт, в якому повідомив, що через хворобу не може виконувати обов'язки головного архітектора та скласти кошторис будівництва. Намагаючись вирішити цю проблему, 17 березня 1778 р. П. Румяцев наказав В. Туманському: «Имеете Вы пригласить находящегося в Почепе при строениях г-на генерал фельдмаршала и кавалера графа К.Г. Разумовского архитектора Яновского с тем, не возьмет ли он на себя довершить те строения по присланным планам и проектам; и ежели согласится, то постановить с ним в скарбовой канцелярии кондиции касательно его должности по точности имеющейся в той канцелярии строениях предписании и договор о цене, которая быть меньше получаемой Квасовым, а сходственна определенной архитекторам в столице. И представит мне на решение и апробацию» [5, 1a]. О. Яновський погодився довершити будівництво, проте вже незабаром В. Туманський рапортував П. Румянцеву, що «г-н Архитектор Яновский меньше чем 700 руб. на год с казенною квартирою и дровами не приступился» [6, 5] (на той час середня заробітна плата архітектора в Петербурзі становила 500 руб на рік – О.Т.). Однак переговори не увінчались успіхом, і ордером від 1 травня 1778 р. П. Румяцев наказав завершувати розпочате будівництво згідно планів, надісланих ним з Петербургу, під наглядом учня архітектора А. Квасова – канцеляриста Ф. Савича [5, 2].

Саме під керівництвом останнього будівництво тривало у 1778-1779 рр. Про нього П. Румяцев писав, «что до канцеляриста Савича, который на первый случай до прислания архитектора быть употреблен, то дальнего искусства не требуется, а по немаловажной его практике не может недоставать у него знаний в подлежащих по плану исчислениях» [5, 4]. У квітні 1778 р. В. Туманський відправив П. Румянцеву проект

будівництва шпиталю при Анастасіївській церкві, підготовлений Ф. Савичем «со сметами о материалах и во что они обійдуться» [6, 5].

Що ж до будівельних робіт у генерал-губернаторському кам'яному домі, то ордером від 25 червня 1778 р. П. Румянцев наказував, проводити роботи з облицювання підлоги, сходів, дверей та вікон: «Штукатурку же и лепные работы на се лето приостановить за неимением архитектора, коего я выпишать не примену так и мастеров подрядить в Москве» [5, 2].

Проте, як підсумував у своєму листі від 13 листопада 1778 р. П. Румянцев, «как и в прошлом году казенные в Глухове строения приостановлены за многими недостатками, то чтоб наверстать упущенное надлежит теперь заблаговременно принять меры о изготовлении всего к тому потребного как то работников и материалов» [5, 4]. Для цього він радив розрахувати кількість необхідних матеріалів і наказати Скарбовій канцелярії підготувати їх до наступної весни, а також направити до Москви представників для укладання договорів підряду з тамтешніми майстрами, «особо штукатурными и лепными. Касательно до наружных и внутренних украшений, чтобы в самом начале весны не упуская ни малейшего удобного времени начать работы и в окончание строения прилагать крайнее старание, так как и Глуховской Троицкой церкви» [5, 4].

Що ж до надісланого В. Туманським плану будівництва на Троїцькій церкві двох дерев'яних «башень» для дзвонів, то П. Румянцев обіцяв апробувати його і пропонував «строить без упущения удобного времени» [7, 1a]. Відтак В. Туманський 3 січня 1779 р. видав відповідне розпорядження канцелярії Малоросійського скарбу і канцеляристу Ф. Савичу, а вже через місяць В. Туманський рапортував: «что касается надобных для генерал-губернаторского дому мастеров железных, лесных и других так и для отделки Троицкой глуховской церкви материалов же оные от канцелярии скарбу малороссийского приготавливаются» [8, 9].

На початку лютого 1779 р. в «Московских ведомостях» були опубліковані оголошення про пошук штукатурів, різьб'ярів, художників та інших майстрів для будівництва в Глухові. Проте, за відсутності планів ніхто не погоджувався укладати договори підряду [7, 2]. Тому з метою найму робітників В. Туманський відправив до Москви підпоручика Гурського та військового товариша П. Папаримського, котрим дав детальну інструкцію. У ній, зокрема, зазначалося, що «за явкою мастеров (до Кам'яного приказу в Москві – О.Т.) обявьитъ им дабы они для переговоров явились ко мне в Глухов. Все меры употребить вам о сыске прописаных мастеров, разнообразно изведывая при всех тамошних строениях от архитекторов о искусстве и состоянии их, а без

этого из Москвы вам не выезжать. По сыскании же мастеров и взятии от них о явке их в Глухов по вышеписаному расписок и вы имеете возвратиться в Глухов, смотря при том, дабы сысканные вами мастера самые лучшие были и благонадежные к принятии в договор, в другом же случае будете вы отвечать за ваше в сим деле нерадение» [8, 4].

Нагальним залишалось і питання оплати праці майстрів. У зазначеній інструкції В. Туманський ще раз звертав на це увагу: «сверх того имеете вы спросить почто ссылаемому от меня доношение в Каменном приказе показание о ценах по чем в Москве при казенных работах и при том и самим вам изведывать о ценах, дабы при торге здесь по заключению договора... чтобы дешевле договориться чем ныне являющиеся здесь требуют, то и оных каменщиков уговаривайте, чтобы явились на тот же срок здесь у меня или в скарбовой канцелярии для заключения договора, с письменным одобрением от надлежащих людей. О ценах спрашивайте и в других городах, где ведется казенное строение» [8, 4]. Отанні звітували, що «Глухов мастера ехать не хотят, ... представляя получают ли они договор или нет, а убытки понесут. И хотя учинено канцеляристом Савичем им выписку о том, что надо будет им делать. Они в Москве представлены архитектору г-ну коллежскому советнику Бланку для изъяснения художникам. Но архитектор подписал своеручно, что для мастеровых нужно иметь к показанию план-фасад и внутренних украшений профили, без чего нельзя подряжаться» [8, 9]. До Москви був додатково відправлений секунд-майор Рахматулін із листом до Кам'яного приказу «о содействии ему в отыскания лучших мастеров и с оными мастерами в Каменном Приказе заключить контракты по лучшему своему о ценах знании к пользе казенной и дабы мастера могли начать работу мая первого числа сего году» [8, 12]. 26 березня 1779 р. він повідомив про те, що договори підряду з деякими робітниками укладені.

Та проблема з майстрами до кінця так і не була вирішена. У травні того ж таки року В. Туманський у своєму рапорті писав: «Хотя Рахматулину было поручено поискать в Москве требуемых по смете Савича для делания в генерал-губернаторском доме полов – 3-х человек резчиков, но он по возвращению из Москвы рапортовал, что те, кто приходил требовали много денег. Для поиска мастеровых людей учинили публикации в ближайших городских магистратах, но желающих рядиться не было. По сему призван в канцелярию скарбовую находящийся в Глухове иностранец столлярный мастер Христофор Брайман (?) и с ним чинен договор, при котором он в данных от себя кондициях обявьил, что желает наняться делать полы, лестницы и прочие работы. Оный архитектор обявьил, что у него есть из Рижской и Киевской губернских канцелярий паспорта в

коих написано, что он столярного дела мастер» [8, 22] На це П. Румянцев радив, щоб «канцелярии Малороссийского скарбу предписано дабы как над упомянутым Брайманом так и подрядным в ведении его столярам наблюдать, чтобы по мере выдаваемой из казны платы прилежность и успех в работе были» [7, 10].

У квітні 1779 р. необхідні майстри були задіяні, й П. Румянцев наказав В. Туманському: «Договоренным в Москве штукатурной и лепной работы мастерам прикажите Ваше высокородие прежде снаружи построенного в Глухове для генерал-губернатора Коллегии и прочих судебных департаментов работу производить, а по окончании той могут внутрь при наступлении осени» [7, 9].

Як слушно зазначив В. Вечерський, після відбудови Глухова «утворилася складна, багатопланова, мистецьки довершена композиція міста, в якій були втілені основні засади національного містобудівного мистецтва» [9, 263]. Глухів у середині XVIII ст. став своєрідною містобудівною лабораторією, в якій під керівництвом архітектора А. Квасова уперше в Україні було здійснено широкомасштабну реконструкцію середмістя [10, 69]. Та наступна пожежа у 1784 р. остаточно знищила колишню велич Глухова, перетворивши його, за словами Т. Шевченка, в «самый пошлый уездный городок» [9, 268].

Посилання

1. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. – Т. II. – К., 1893. – С. 431.
2. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 54, оп. 3, спр. 10081.
3. ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 345.
4. ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 11058.
5. ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 1159.
6. ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 11071.
7. ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 11670.
8. ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 11662.
9. Вечерський В. Гетьманські столиці України. – К., 2008. – С. 268.
10. Вечерський В., Белашов В. Глухів. – К., 2003. – С. 69.

Тригуб А.А. Василий Туманский и каменное строительство в Глухове в 1776-1779 гг.

В статье рассматривается масштабное строительство в Глухове после пожара 1748 г., куратором которого был член второй Малороссийской коллегии В. Туманский.

Trigub A.A. Vasylii Tumanskyi and stone building at Hlukhiv in 1776-1779

In article are stated scale reconstruction of Hlukhiv after the fire in 1748, the curator of which was a member of the second Malorosiiska kolehiia V. Tumanskyi.

З ІСТОРИЧНОГО МИНУЛОГО ГЛУХОВА

В статті привернуто увагу до невідомих і призабутих фактів з історії сакрального мистецтва. Вказано на актуальність пошуку реліквій, котрі нещодавно знаходилися в глухівських церквах.

Старовинне місто, безперечно, має свою історію. Досліджували її кілька поколінь краєзнавців, черпаючи матеріал головним чином з друкованих джерел, з тих історичних довідок, котрі містять різні видання XIX ст. Дуже дивно, що при тому залишилися поза увагою численні справи, котрі зберігалися в Глухівському архіві, до того, як його було спалено у серпні 1941 р. Втім мали зберегтися певні матеріали у фонді Синоду у Санкт-Петербурзі та у фонді Чернігівської духовної консисторії. Мабуть колись там ще будуть зроблені цікаві знахідки, бо не могли безслідно зникнути численні описи, звіти.

Висвітлити історичне минуле Глухова неможливо без залучення й археологічних матеріалів. Раніше доводилось про це лише марити [1]. Нині, на щастя, вже відомі надійні докази існування міста в давньоруську пору, до того ж ще на обжитому місці [2]. Навіть не виключено існування невеликої кам'яної церкви доби спорудження подібних храмів в інших містах Сіверщини. Сьогодні це лише гіпотеза. Проте чи не на давньому церковнищі близько середини XVII ст. споруджено ще першу дерев'яну церкву на честь архангела Михаїла? Відомо, що народна пам'ять утримує чимало з того, про що мовчать писемні джерела.

Знахідки кераміки XIV-XV ст. у центральній частині міста спростовують твердження про повну відсутність життя на старому городищі після чуми 1352 р., але ж поки остаточно не заперечують занотований в писемних джерелах і таки в народній пам'яті факт відродження міста в першій половині XVII ст. За описом 1654 р. окремо існують «старосвицкое городище» з дерев'яною церквою архангела Михаїла та «Писочинского пана двор на горе», на місці якого згодом виник монастир. У 1693 р. муровану Михайлівську церкву будують на місці попередньої дерев'яної, хоча за свідченням закладної дошки, датованої 9 вересня 1693 р. (зберігалася в XIX ст. у Троїцькому соборі), вона вже «во имя свв. архангелов Михаила и Гаврила». Всі інші церковні споруди, починаючи з дерев'яного Троїцького храму, будують у Глухові в другій половині XVII ст., а деякі і упродовж XVIII ст.

Наскільки можна зрозуміти, архітектурні форми глухівських храмів цілком залишаються в контексті української будівничої традиції, міцно пов'язаної з типологією дерев'яних споруд. Зокрема це доводить й існуюча Миколаївська церква (1693-1695), проте